

SALOMĖJA JASTRUMSKYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

OKULIARCENTRISTINĖS ESTETIKOS ATVERTYS IR GRĮŽTYS: AKIS IR LOBYNAS

Discovering and Rebounding the Ocularcentristic Aesthetics:
An Eye and a Treasure

SUMMARY

The article is devoted to the conceptual and historical analysis of the eclipse of ocularcentristic aesthetics and to the opening of opportunities for the present visual aesthetic discourse of visual culture. The text highlights two main opportunities for the development of ocularcentristic aesthetics – such as eye apologetics and mistrust, denial and contempt. The analysis of specific examples of art history and analysis of aesthetical perceptions shows that the different parts of the human sensorium, which make up a complete multisensory tissue, become a consequence of the fluctuation of this bipolar phenomenon. From here, the distrust of the pre-eminence and supremacy of the eye, which is most noticeable in French aesthetics and art philosophy, has emerged in modernist consciousness. In the long run, it also spread to the English and German speaking countries, reaching the epoch of the 20th century, when the French philosophical doubts were fruitfully taken over by American art philosophers; in turn, the unpredictability of the eye was already overwrought by modern art and became the self-image of the current post-modern visual culture and aesthetic and artistic consciousness.

SUMMARY

The article is devoted to the conceptual and historical analysis of the eclipse of ocularcentristic aesthetics and to the opening of opportunities for the present visual aesthetic discourse of visual culture. The text highlights two main opportunities for the development of ocularcentristic aesthetics – such as eye apologetics and mistrust, and even denial and contempt. According to the analysis of specific examples of art history and analysis of aesthetical perceptions, the article shows that the different parts of the human sensorium, which make up a complete multisensory tissue, become more and more as a consequence of the fluctuation of this bipolar phenomenon. From here, the distrust of the pre-eminence and supremacy

RAKTAŽODŽIAI: okuliarcentrizmas, rega, akis, estetika, juvelyrika, lobis.

KEY WORDS: ocularcentrism, sight, eye, aesthetics, jewelery, treasure.

of the eye, which is most noticeable in French aesthetics and art philosophy, has emerged in modernist consciousness. In the long run, he also spread to the English and German speaking countries, reaching the epochs of the 20th century. In the middle of the year, when the French philosophical doubts have been fruitfully taken over by American art philosophers; in turn, the unpredictability of the eye was already overwrought by modern art became the self-image of the current post-modern visual culture and aesthetic and artistic consciousness.

Okuliarcentrizmas yra sąvoka, vartojama norint apibūdinti paradigmą ar epistemologiją, pagrįstą vizualinėmis ar okuliarinėmis metaforomis. Tai Vakarų filosofijos tradicija, kurioje žinojimas, tiesa ir tikrovė interpretuojami rega kaip pagrindiniu mąstymo ir tikrovės suvokimo instrumentu. XVIII a. pabaigos racionalizmą galima laikyti modernaus okuliarcentrizmo išeities tašku, juolab kad aptariamąjį laikotarpį apibūdinantis Apšvietos pavadinimas regą nurodo kaip esminę pažinimo sąlygą. Ši paradigma vis dar rymo socialiniuose ir gamtos moksluose, nors ji stipriai krečiama filosofų, socialinių, politikos mokslų teoretikų, tiek ir meno, estetikos, kultūros, lyginamųjų civilizacijų tyrinėtojų kritikos.

Be to, pats okuliarcentrizmas yra ne tik apklausiamas įvairiais aspektais. Nors būdamas Vakarų kultūros struktūriniu karkasu, jis nėra vienalytis kaip ir jo kritika. Pavyzdžiui, Donncha Karavanagh siūlo tris okuliarcentrizmo kritikos plotmes, parodančias jo vidinę dinamiką ir potencialias atvertis kritikai: išplėsto (*extended*), perkelta (*displaced*) ir apversto (*inverted*) okuliarcentrizmo kritines strategijas (Karavanagh 2004: 446). Visose minėtose pozicijose dominuoja prancūzų, vokiečių ir amerikiečių filosofai, sukuriantys savitą okuliarcentrizmo eksperimentinį lauką nuo neigimo išplečiant patį okuliarcentrinį mąstymą iki kraštutinių jo ribų – šią strategiją puikiai pa-

naudoja tiek romantizmo filosofija, kritikuojanti Apšvietą, taip pat Friedricho Nietzsche's, tiek postmodernistinis kontravizualumas su Jacques'o Derrida filosofija kaip fotologija (Derrida 1978: 27) ir Michelio Foucault galios supervizualumu. Perkelta okuliarcentrizmo kritinė strategija veikia įkeliant į akies centrinę poziciją kitas jusles, daugiausia klausos ir lytos, kitaip tariant, procesualias jusles. Joje sutinkame ir Henri Bergsoną, ir Martiną Heideggerį, ir Hans-Georgo Gadamerio hermeneutiką, Jürgeno Habermaso „balso diskursą“ bei amerikiečių pragmatistą Richardą Rorty, kreipusį filosofinį diskursą nuo teorijos link naratyvo, kitaip tariant, metaforiškai pasisukant nuo *regos* prie *klausos*. Galiausiai okuliarcentrizmą galima kritikuoti tiesiog apverčiant modernistinę okuliarcentrizmo schemą, implikuojančią gryno teorinio regėjimo ir negrynos praktinės vizualiosios tikrovės dichotomijos apvertimą pabrėžiant, jog pati rega yra tapusi negryna medijų ir marketingų chaose. Ši pozicija Karavanagho tyrime atrodo sąlyginė, nes jai priskirtą Jean'ą Baudrillardą puikiai galėtų pakeisti ir Slavojus Žižekas. Vis dėlto galima sakyti, kad visi šie okuliarcentrizmo falsifikavimai apklausiant jo stabilumą nėra galutiniai, nes vienaip ar kitaip yra grįžtama į pradinę tašką – pati okuliarcentrizmą apklausianti kalba neatplėšiamai rymo ant okuliarinių metaforų. Vis dėlto ši kritinė

okuliarcentrizmo apgultis yra nuostabiai naudinga Vakarų estetikos pokyčiams, vedantiems link juslių vienovės ir pastarosios įgalinimo patiriant tikrovę ir artefaktus.

Taigi, regos hegemonija Vakarų kultūroje buvo pirmiausia apklausta jau Friedricho Nietzsche's ir Henri Bergsono filosofijoje, o menininkai, kaip antai Stephane'as Mallarmé ir Paulis Cézanne'as, savo kūryba dar labiau sustiprino šį procesą, kaip, beje, ir Pirmasis pasaulinis karas, kurio poveikį net tokiems paradigminiams pokyčiams, kaip okuliarcentrizmo užtemdymas, tik pastaruoju metu imama nuosekliau tyrinėti ir įvertinti. Antikinis skopinis režimas, kitaip dar vadinamas karteziniu perspektyvizmu, XX a. prarado savo lyderio vaidmenį, o netrukus ir pačios okuliarcentrizmo premisos taip pat tapo kvestionuotos, teigia Martinas Jay (Jay 1991: 15). Ypač didelė abejonių dėl vyraujančių regos konstrukcijų mąstyme ir kultūroje santalka pasirodė tarpukario Prancūzijoje, kur daugybė įvairių sričių intelektualų skelbė prarandą pasitikėjimą rega.

Su tam tikromis išlygomis Vakarų kultūrą galima apibūdinti kaip okuliarcentristinę paradigmą, pagrįstą regos kuriama, visiocentrine žinojimo, tiesos ir tikrovės interpretacija. Be abejo, daugiausia okuliarcentristinės paradigmos kūrimuisi padėjo Platonas, Descartes'as ir Apšvietos laikotarpio mąstytojai. Beje, Platono mąstyme brėžiama aiški demarkacinė linija tarp fizinių akių regos ir „proto akies“. Iš esmės okuliarcentrizmas yra nepaliaujama žaismė tarp šių dviejų skirtingų „akių“ (Karavanagh 2004: 447). O Merleau-Ponty savo knygoje *L'Œil et l'esprit* teigia „esant trečią

akį, kuri regi nutapytus paveikslus ir netgi mentalinius vaizdinius (Merleau-Ponty 1964). Nors Platono nepasitikėjimas fizine akimi lėmė jo abejingumą ir šaltumą visiems mimetiniams menams, kuriuos laikė apgaulės forma, o vėliau prieštaringą nepasitikėjimą optikos keliamomis iliuzijomis greta su optinio regos mechanizmo garbinimu sutiksime René Descartes'o filosofijoje ir jo veikale *Dioptrique* (1637), būtent meno ir estetikos srityje okuliarcentrizmo paradigmos siūbavimas ir nestabilumas taps akivaizdžiausias jau nuo XX a. pradžios.

Dauguma esminių Apšvietos sąvokų, kaip antai objektyvizmas, refleksija, kritiškas racionalumas ir subjektyvizmas, yra fundamentaliai atremtos į regos pirmenybę. Antai Hanso Johnas (1966) mąnymu, rega yra vienalaikiškumo pojūtis, leidžiantis apimti plačią teritoriją vienu momentu, o klausia yra laikiškesnė ir joje susipina praeitis, dabartis ir ateitis į vieną reikšmingą visumą. Be to, „rega, kitaip nei klausia, palieka vizualų neužbaigtą jo paties veiksmu, sukurdamą unikalų kitokybės pojūtį. Maža to, nutolinimo fenomenas, kuris yra esmingiausia regos funkcija ir savybė, padeda sukurti įsitikinimą, kad objektai yra nutolę ir neutraliai priimami suverenių subjektų, o tai savo ruožtu grindžia subjekto-objekto dualizmą, būdingą graikiškajai ir Vakarų metafizikai (Karavanagh 2004: 448). Nors ši spektatoriška epistemologija išliko dominuojanti Vakarų filosofijoje, ji buvo smarkiai kritikuojama daugelio filosofų visą XX a. iki dabar. Tarp svarbiausių ir nuosekliausių okuliarcentrizmo kritikai skirtų darbų reikėtų paminėti Hanso Jonaso (1966), Davido Levino (1993; 1997), Martino Jay

(1993) ir kt. Taip pat Davido Howes'o (1991; 2010), Constance Clasen (juslių istorijai skirtus) veikalus.

Taigi okuliarcentrizmo estetikos aktualėjimas po tokio ilgo ir laipsniškai augusio akies privilegijuoto vaidmens neigimo atrodo išties paradoksaliai. XX a. pradžioje, ypač po Pirmojo pasaulinio karo, pastebimas stiprus nusivylimas rega, nes realybė ir jos sukrėsta žmogaus sensorika pateikia kraštutinius regos paniekimo, jos intencionalaus sunaikinimo pavyzdžius, kaip antai Georgeso Bataille'o kūryboje besikartojanti iš karo lauko apokaliptiškai sensorinės patirties parsinešta kraštutinė okuliarcentristinės dimensijos ištiktis – viską apimantis žydras dangus ir akinanti šviesa (Jay 1991: 17). Tačiau dabartinėje XXI a. kultūrinėje situacijoje susiduriame su žmogaus sąmonės ir būties medijavimu per gryniausios vaizdinijos proveržį, pasisavinantį naujausias technologijas itin paveikiems ir išpūdingiems regimosios patirties klotams kurti. Martinas Jay, vienas žymiausių šių dienų okuliarcentrizmo epistemologijos istorikų ir kritikų, tik užsimena apie tai, jog mūsų dabartį pasiekia XX a. akies paradigminio užtemdymo rezultatai, kurie tik pradeda atsiskleisti. Jay nubrėžia okuliarcentrizmo trajektoriją per jaučio akies skrodimo momentą Descartes'o *Dioptrique*, siurrealizme (Luisas Bunuelis ir Salvadoras Dali *Un chien Andalou*), nesvarbu, ar jis būtų suprantamas André Bretono ar Bataille'o terminais, kaip centrinį epizodą laipsniškame akies, kilniausios iš juslių, pažeminime, kurio visos *pasekmės* [kursyvas – S. J.] tik dabar ateina ir tampa suvokiamos mūsų dienomis (Jay 1991: 31).

Tačiau XXI a. pradžioje susidurdami su triumfuojančiu regos atsinaujinimu, beje, daugiausia estetinėse plotmėse, šias pasekmes galime svarstyti kaip ambivalentiškas. Tikėtina, jog intensyvus antiokuliarcentrizmas tebuvo viena pačios regos hegemonijos implikacijų, tam tikras jos tvarumo ir tęstinumo eksperimentas. Nusivylimas rega ar atsivėrimas jai hedonistišku patiklumu – nuolat vienas kitą keičiantys dydžiai Vakarų kultūroje. Jokios sensorinės patirtys nėra kultūrinė aksioma, jos kinta kartu su pačia kultūra, jos svyruoja mentalitetų vėjuose. Regos juslės ir kaip *pagundos* (palyginkime kad ir Augustino „akių geismo“ negatyvią sampratą bei Baudrillardo veikale *La séduction* (1979) rafinuotai pateiktą okuliarcentristinių pagundų kritiką), ir kaip *sukrėtimo* (trauminių Pirmojo pasaulinio karo patirčių paveiktas siurrealizmo gimimas, psichoanalitinis simptomo vizualumas, technologijų, kaip antai fotografijos, kino, pagaliau rentgeno, vizualinio pertekliaus sukeltas nesaugumo jausmas) vieta lemia iki XX a. pabaigos besitęsiančią intelektualinę akies vivisekciją. Ir štai XXI a. pirmaisiais dešimtmečiais pakyla nauja okuliarcentrizmo banga. Nors jos tyrimas nėra šio straipsnio tikslas, tačiau jos identifikavimas patvirtina netolygų ir iki dabar besitęsiančių okuliarcentristinės paradigmos dinamiškumą, nuolatinius svyravimus, kurių amplitudė dar nėra kultūros iki galo atrasta. Okuliarcentrizmo permanentinė dinamika yra problema, kurios nepastebi tiek jo apologetai, tiek kritikai susitelkdami tik į vieną šios paradigminės ašies posvyrio kampą. Šiame straipsnyje, pasinaudodami juvelyrinio dirbinio

ir jo gausos, t. y. lobbyno, metafora atskleisime estetinę properšą į okuliarcentrizmo nepastovumą, kitaip tariant, jo nepaliaujamai besiblaškančią vertės kismo vėliavą. Ši yra imanentinė Vakarų kultūros dalis, kurią taip klaidingai esame linkę laikyti homogenišku monolitu.

Šio tyrimo kontekstui įdomi Isis Brook fenomenologinė okuliarcentrizmo kritika remiasi Maurice'o Merleau-Ponty ir Walterio Ong'o paviršių teorija. Jos manymu, okuliarcentrizmas yra terminas, išreiškiantis visai Vakarų kultūrai būdingą išskirtinę regos juslės poziciją. Vienaip ar kitaip sutariama, jog okuliarcentrizmas yra Vakarų kultūros kūrinys ir atrama. Kitos juslės, kaip antai uoslė, lyta, kinestetinis patyrimas ir netgi klausa, nelaikomos vertingomis kaupiant tikrovės pažinimą.

Tačiau Walteris Ongas savo originalioje okuliarcentrizmo kritikoje pabrėžia tokiai intelektualinei teritorijai priklausančios regos polinkį bet kokį vidų versiti paviršiais, t. y. išore, ir iš to kylančias implikacijas (Ong 1967: 74). Nors okuliarcentrizmo tvirtovę Vakarų kultūroje pastato Platonas ir Aristotelis, o vėliau jų idėjos pateko į viduramžių scholastinį mąstymą ir ankstyvojo Renesanso tekstus, tačiau jau viduramžiais regos pirmumas visų juslių atžvilgiu buvo pamintas ir beveik sunaikintas susikuriant daugiasluoksnei vidinių Dievą patiriančių juslių doktrinai, kuriai pradžią davė Origeno apmąstymai apie riboto žmogiškojo juslyno ir dieviškojo pažinimo prieštarumą. Galiausiai viduramžiais visos žmogiškos juslės kaip visuma (taip pat ir rega) buvo nuvertintos kaip žyminčios gyvūniškąjį, o ne dieviškąjį žmogaus pradą. Regos pojūtis bus apkumš-

čiuotas ir Augustino asketika apie „akių geismą“ – jam, beje, gražiai pritaria, tik su priešinga konotacija, siurrealizmo tėvas André Bretonas: „kiek akys aprėpia, visur yra geismo atkūrimas“ (Breton 1987: 15). Jei žvelgtume į okuliarcentrizmą kaip į vieningą Vakarų kultūrą užklojantį konceptą, jis būtų itin netolygus. Grįžtant prie mūsų temos apie juvelyrinį puošnumą, lobio metafora nebuvo vien regos metafora, net jeigu būtų tauriųjų metalų ir brangakmenių puošnumu bažnyčių altoriuose būdavo išreikiama vizualinė teologijos ekstazė. Rega vis tiek yra juslė, ir kaip juslė geriausiai atveju gali būti jei ne nuodėminga, tai bent apgaunanti. Tačiau su „monastinio asketizmo pabaiga ir užburiančia mokslo galia rega įgyja, tegul ir ne kilniausios juslės, bet vis dėlto naują epogėjų“ (Brook 2002: 69).

Tačiau net paties René Descartes'o, Vakarų okuliarcentrizmo vieno iš patriarchų, vaidmuo nužeminant kitas jusles ir iškeliant okuliarcentrizmą yra painus. Jo *cogito* rymo ant mąstymo eksperimento, kai jis teigia: „Aš turėčiau svarstyti save kaip neturintį nei rankų, nei akių, nei kūno, nei kraujo, nei jokio pojūčio“ (Descartes 1973: 148). Tačiau regos pagarbinimas mokslo naudai, pasirodęs jo veikale *Dioptique*, yra aiškus. Kartezinis protas (ypač Johno Locke'o interpretacijos, skirtos proto apmąstymui) stebi pasaulį vidiniame ekrane, o būtinas minties modeliavimas pagal regą yra Apšvietos projekto kulminacija. Vien tik regos juslė tegalinti pasakoti apie pasaulį nustumdama į pakraštį kitas jusles. Tačiau „vadinamasis pažįstančiojo proto regėjimas yra vienaakis, aklas spalvoms, netekęs gylio ir spalvos potyrio“ (Jay 1991: 69).

Todėl Walterio Ong požiūris į okuliarcentrizmo pagrindą – abstrahuotą regos juslę – yra griežtas: rega atveria vien tik paviršius. Ji niekada negali įsiskverbti į vidų ir nuolat traktuoja bet kokį vidaus atvėrimą kaip dar vieną paviršių. Ji niekada negali išeiti kitapus paviršių (Ong 1967 :74). Isis Brook šia išvalga remiasi kaip fenomenologinės okuliarcentrizmo kritikos išėties tašku (Brook 2002: 68).

O juk ir lobis, jo dedamoji – juvelyrinis dirbinys, yra ne tik regimi ir atstuma nuo reginčiojo palaikantys paviršiai, bet ir dalyvauja kūno judėjime, stimuliuoja jusles – lytą, jos tekstūrinius ir temperatūrinius pojūčius, pagaliau netgi pati rega, susidurdama su aukso ir brangakmenių švytėjimu, fiziologiškai būna apakinama, šį apakimą tiek mistikų patyrimuose, tiek simbolizmo ir romantizmo sugestijose įvardijant kaip ypatingą estetinį aukštį susiliejančią su dievybe arba patiriant grožio ribas. Taigi regą kvestionuoja tai, kas ją stimuliuoja. Čia galėtume rasti ir Kavanagho tezės apie okuliarcentrizmo inversiją tęsinį, kaip antai Jean'as Baudrillardas, Gianni Vattimo, Guy Debordas okuliarcentrizmą iš vertikalios sociopolinio ir gamtamokslio olimpo perkelia į horizontalią postmodernųjų laikų konsumeristinę estetiką ir elektroninį panoptikoną (Kavanagh 2004: 459). Būtent čia skleidžiasi ne tik geidulingi tūkstantlapijai delioziški paviršiai, bet tiesiog atbukusios, neskaidrios, stabo iš-tiktos arba tarsi valkčiu aptrauktos, tačiau be paliovos geidžiančios regėti vis daugiau akies snūduriavimas.

Beje, postmoderniuoju laiku įvykę juvelyrikos meno pokyčiai nusigręžė

nuo autentiško brangiųjų medžiagų blizgesio jas pakeisdami arba dirbtinėmis medžiagomis, kurios žėri, arba tą žėresį ironizuoja, arba galiausiai naudojamos asketišką estetiškumą palaikančios matinės, blyškios, netgi organinės ir objektyvios medžiagos. Rega tarsi nori nusi-gręžti nuo juvelyrinio paviršiaus atsiskaidydama ir natūralių ją neigiančių medžiagų savybių pliūpsnių arba haliucinaciškai besimėgaudama jų pigumu ir laikinumu (pigios spalvotos folijos, Svarovskio kristalai ir kt.).

Rega nuolat balansuoja ant savęs neigimo – galbūt tai yra natūralus Vakarų okuliarcentrizmo bruožas, jo viena iš emanacijų, kuriomis tuomet galima laikyti ir antiokuliarcentristinį George'o Bataille'o minties šėlsmą ar Sartre'o šaltą atgrasą regai. Georges'o Bataille'o *Historie de l'Oeil (Akies istorija)*, išspausdinta mažu privačiu 134 kopijų tiražu ir pseudonimu, niekada nebuvo daugiau publikuota Bataille'ui esant gyvam. Tik 1967 m. šis kūrinys tapo plačiai svarstoma klasika ir įkvėpė Rolando Barthes'o, Michelio Foucault, Susan Sontag ir daugybės kitų mąstytojų interpretacijas. Regos kaip šviesos (saulės) pakeitimas irimu ir puvėsiais veikia buvo tik oziriškasis okuliarcentrizmo atmirimas. Apšvietos supūdytas Bataille'o perversijose negalėjo sukelti aukso, kaip ir tos pačios jo neigtos saulės, entropijos. Apšvietos entropijos neįmanomumas akivaizdžiai parodytas daugialype, tačiau veikia kapituluojančia okuliarcentrizmo kritika, vos tik naujais pasaulio technologinė apyvoka susijungia su kontrole, statusu ir užkariavimu plačiausiomis prasmėmis. Okuliarcentrizmo grįžimą sveikina ir nemažai šiuolaikinių mąstytojų.

Taigi regos juslės absoliutumu ir pirmenybe kitų juslių atžvilgiu daugelį amžių buvo abejojama, ir galiausiai XX a. jie buvo smarkiai paneigti, bet XXI a. regos juslė vėl daugiausia pakeitė kitas komunikacijai ir estetiniam gėrėjimuisi skirtas jusles, net jei šios jau buvo spėjusios išvesėti ir apsirūpinti technologine mediacija. Nors apie juvelyrinį dirbinį kaip apie regos juslės apologetiką kalbėti galima daugeliu aspektų, šį kartą paliekame nuošalyje Aldous'o Huxley'o ir viduramžių mistikų perkeistos tikrovės regėjimus, kuriuose aukščiausi jusliniai transcendencijos patyrimai buvo išreiškiami juvelyrinio lobio regimosiomis metaforomis. Tačiau mums vis dėlto tenka atkreipti dėmesį, jog juvelyrinis dirbinys pats savaime nėra tik dar viena daiktiškumo hipotazė. Ypatingi juslinės patirties, socialinio statuso, estetinio tobulumo superliatyvai daugelyje epochų tiek Vakaruose, tiek Rytuose buvo susieti su brangiųjų metalų, retųjų mineralų ir išskirtinių žmogiškosios vaizduotės formų dariniais. Taigi juvelyrinis dirbinys, lobs yra ypatinga tiek Vakarų, tiek Rytų estetikai būdinga regos apologetikos vizualinė metafora.

Akinančio grožio brangenybių lobs buvo regimas, geidžiamas ir reprezentuojamas visose epochose, jis tapo tiek estetikos, tiek XX–XXI a. juvelyrinio lobbyno samprata. Pačios juvelyrikos estetika Vakaruose iš esmės keitėsi, siekta ne tik perstumdyti antropologines bei juslines konstantas, bet ir menų sandaros permainų. Juvelyrika ėmė balansuoti tarp tikslinio puošybinio meno bei saupankamo, savirefleksyvaus konceptualaus meno statuso. Taip išskirtinė meno niša ėmė prarasti savotišką kitos, aukštesnės tikrovės mąstymo instrumento ir

estetinio patyrimo etalono rangą. Kita vertus, regos aukštasis statusas abiem juvelyrikos meno atvejais išlieka beveik tas pats – transcendentinėmis ekstazėmis apsemta meno sritis pasitenkinimą ir šlovę visų pirma teikia akims. Taip juvelyrinis dirbinys tampa materialiai apčiuopiamu okuliarcentrizmo argumentu.

Štai iš to kylantis neįprastas teiginys: didžioji dalis juvelyrinio dirbinio istorijos, sakytume, juslinės brangenybių istorijos, yra tiesiogiai susijusi su rega, lygiai kaip su ja susijusi Rytų, ypač Egipto, hebrajų, Indijos, arabų musulmoniškojo pasaulio, o vėliau egiptiečių, hebrajų ir islamo estetikos tradicijų paveikta Vakarų estetika. Tik regos ir juvelyrinio papuošalo saitai čia labai saviti, nes brangus juvelyrinis dirbinys dažniausiai suvokiamas kaip spindintis grožis *par excellence*, tai tarsi onotologinės sinestezijos apraiškos, kai net kitose meno šakose, net religijoje, mitologijoje aukščiausią grožį linkstama išsakyti lyginant su tauriaisiais metalais, brangakmeniais ir perlais, bet jau ne kaip neorganinės gamtos dalimi, o kūrybinio veiksmo apdorotais artefaktais. Tačiau aukso blizgesys yra lygiai taip pat akinantis kaip ir agresyvi, akį kastruojanti Bataille'o saulė.

Iš tiesų būtų labai įdomu iširti, nors tyrimo apimtis toli pranoktų mūsų teksto užmojį, šią juvelyrinio dirbinio ontologinę sinesteziją įvairiose civilizacinėse ir kultūrinėse erdvėse ir šio estetinių problemų lauko sąsajas būtent su regos jusle. Nors rastume aukso ar sidabro spindesį, deimantų ir rubinų įvairiomis spalvomis spindinčių briaunų aštrumą XIX a. simbolizmo poezijoje, bet dar gausiau rastume auksinių ir deimantinių vizijų Vakarų viduramžių teologiškojoje estetikoje

Senthil Kumar. *Lobis*, 2015 m. Drobė, akrilas

(pvz., Umberto Eco *Arte e bellezza nell'estetica medievale*, 1987), o dar gausiau šviesos ir spindesio estetikoje, tegul ir kitaip artikuliuotoje, senovės Indijoje, Senovės Egipte. Atsivertų dar beribiškesnis tyrimo laukas, jei apimtume vadinaujamą kasdienybės estetiką, kurioje dabartiniai Cartier papuošalai lygia greta su Liudviko XIV estetiniu pertekliumi užplūstų akį žerėjimu ir... atstumu.

Veikiausiai bus netikėta, bet Bulough estetinio nuotolio sąvoka, grynų grynčiausia antikinio regos prado kaip atstumą steigiančios joslės apologetika, kuri tokia paranki ne tik menui, bet, tarkim, ir *BBC* ar *Youtube* vaizdinijai, idealiai atskleidžia papuošalo kaip regimo daikto vietą tarp kitų daiktų. Juvelyrinis dirbiny, telkdamas savyje transcenden-

cijos rudimentus, galios tvarumą ir hierarcijos nuoseklumą, nesąmoningai verčia kasdieniame komunikacijos akte atsitraukti. Rega, tarpininkaudama tarp juvelyrinio dirbinio ir sociumo, kuria ne tik aiškiai apibrėžtas atskirtis – ekonomines, genealogines, pagaliau, anot Jeano Gebserio, maginiam sąmonės sluoksniui priklausančias iracionaliausias, – bet labai tiesiogiai *papuošalas kaip regimas* arba *regimoji juvelyrika* steigia ypatingą santykį sociume, kuriame yra pagarbos, atsitraukimo, adoravimo, subordinacijos ir kitų santykių rudimentų. Galiausiai juvelyriniai dirbiniai kai kuriuose meno žanruose, įsitvirtinusiuose siužetuose (pvz., *vanitas* paveiksiai) ir kt. simbolizuoja akių šviesą = gyvenimą ir iš to besirandantį laikinumą ir tuštybę.

Pieter Claesz. *Vanitas naturmortas*, 1630 m. Aliejus, lenta

Taigi ar jis būtų skirtas dėvėti, t. y. turintis paskirtį, ar gėrėtis kaip esenciali menu be kontakto su kūno paviršiais, abu šie vektoriai vis tiek susitinka regoje, kur juvelyrinis dirbinytampa žmogaus steigties ir veiklos riboženkliu. Dar stokojama juvelyrinio dirbinio ontologinių apmąstymų, o antropologiniai kol kas skęsta empirikoje, tačiau akivaizdu tai, jog regos juslė specifiniu būdu steigia juvelyrinio darinio ontologinį pamatą ir dialektiškai būtent juvelyriniame dirbinyje geba išvengti neramos kultūrinio apklausimo jūros. Taigi okuliarcentrizmo lobynas išties yra dialektiškas – ypatinga grožio koncentracija (o grožis juk yra tai, kam nereikia argumentų, anot Arthuro Danto), juvelyrinių dirbinių lobyne besigėrinti akis pati sau suranda prieglobstį, kuriame tarsi suteka į savo delta. Re-

ga tampa lobiu žvelgdama į lobjį. Danto jau šiame amžiuje parašytoje savo knygoje *The Abuse of Beauty: Aesthetics and the Concept of Art* (Danto 2003), savitai paneigdamas savo antiesencialistines meno teorijas, kuriomis sukretė meno pasaulį 8-ajame dešimtmetyje, aukština grožį, psichofiziologiškai perpildantį žmogaus patyrimą; akis vėl tampa grožio orbitos centru.

Nors modernizmo epochoje lygiagrečiai kvestionuojamam visiocentrizmui sparčiai plėtojosi ir naujos garso bei klausos sampratos, formavosi specifinė modernistinė akustinė erdvė, atverianti kitų juslių bei jų sampynų estetinę vertę, tačiau šiuo atžvilgiu Martinus Heideggeris skeptiškai teigia, jog mūsų tiek regos, tiek klausos autentiška geba nyksta dėl radijo ir kino technologijų įtakos (Hei-

degger 1977: 48). Maxas Horkheimeris, nors labiau atstovaujantis audiocentrinei paradigmai, taip pat į garso ir vaizdo technologijų pažangą žvelgia kaip į klausos ir regos destrukciją (Horkheimer 1978: 162). Iš tiesų modernizmo laikotarpis susiduria su esminiu sensorinių paradigmu judesiu, ir būtent regos lyderiaujančios pozicijos ginčijimu stiprėjančia klausos įtaka. Taigi ar negresia vienos – regos – hegemonijos pakeitimas kita – klausos? Pagaliau ar postmodernizmui išsiveržus už okuliarcentrizmo atsivers laisvos ir tolydžios sensorinės erdvės, ar tik iškils naujos hierarchijos? XXI a. pradžioje atgyjantis okuliarcentrizmo triumfas gali būti ir dar vienos jo rezignacijos prologas. Tikrovei tampant daugialype, susipinant kelioms ontologinėms jos sandaroms, virtualioms patirtims susiliejančioms su autentiškomis, tikėtina, kad gali nepakakti įcentruoti vieną juslę. Jau XX a. pabaigoje, išsiplėtus elektroninių medijų bei marketingo kuriamai naujai sensorinei erdvei, buvo itin daug diskutuota apie sinestezinio patyrimo vertę ir gebą suvokti bei veikti tokioje perkeistoje tikrovėje. Gali būti, jog vis labiau technologijomis atakuojamas žmogaus sensoriumas nepajėgs kurti monojuslinės paradigmos, veikiausiai tai bus dvinarė, trinarė ar dar daugybiškesnė paradigminė ašis, leisianti apklausti ne tik istoriškai masyvų okuliarcentrizmą, bet ir į kultūros paribius išstumtą sinestezinį tvarumą. Jei pažvelgtume į sinestezijos sampratą formavimąsi iki XXI a. pradžios, iškiltų įdomi, neatpažinta ir neįvertinta okuliarcentristinės ir neokuliarcentristinės sinestezijos dichotomija. Bet tai jau kito straipsnio tema.

Kitų juslių estetikos formavimosi procesai, atrodo, įgalina ramų okuliarcentrizmo saulėlydį nepakeičiant jo kita sensorine galios struktūra. Herbertas Marcuse tvirtina, jog šiuo metu kultūrai reikalingi nauji jutimo būdai (Marcuse 1964: 165). Kaip matome, skirtingos filosofinio mąstymo kryptys suteka į vieną deltą – naujos sensorinės būklės, naujo *aisthesis* būvio poreikį. Galime manyti, jog kitų juslių estetikai ir teorijai tenka ne vien tik vaduotis iš klasikinės estetikos gniaužtų – ją savaip skatina beveik eschatologinė išsisėmusių, ištuštėjusių jutimo ir *aisthesis* paradigmu trauka.

Vadinasi, okuliarcentrizmo tamsa gali tapti kitų juslių estetikos priešaušriu, galios struktūrų sąlygota atskirų pojūčių represija – alternatyvių jų pozicijų ir net jungčių skatuliui. Nors pojūčių hierarchijos konfliktuoja su kitų juslių estetikos galimybe, besirandanti nauja, galima sakyti, sinestezinė estetikos būklė iš esmės ateina užgesinti okuliarcentrizmo šviesą – anksčiau ar vėliau turėtume pripažinti, kad *vieno pojūčio estetika yra iš esmės negalima*. Nors Vakarų estetika represyviai siekė įtvirtinti okuliarcentristinį modelį, paneigdamą estetikos kaip tokios daugiapojūtiškumą, tiek meno praktikos, tiek estetinių teorijų paveldas rodo *estetiką kaip sudėtingų manipuliacijų sistemą siekiant dirbtinai atsiriboti nuo kitų pojūčių dalyvavimo estetiniame patyrimo*. Menų sintezės idėja, įvairiose epochose pasirodžiusi skirtingiausiais pavidalais, iš tiesų buvo kompromisinis regos galių apribojimas ir pusiausvyros su potencialia sinestezijos estetika palaikymas.

Hierarchiniame Vakarų sensoriume neįmanoma antitezė. Pasirodo, kad aukš-

Della Rocca. *Lobio gausybė*, XIX a.

čiausiosios juslės – regos – neigimui nėra simetriškai žemiausio pojūčio. Nors žmogaus juslyne žioji aksiologinis plyšys, aukštesnius pojūčius skiriantis nuo žemesniųjų, tačiau toks atskyrimas nėra nuoseklus. Aklumo metafora, beje, įgijusi ypatingą reikšmę prancūzų filosofijoje ir veikianti kaip absoliučiojo regos pojūčio išnykimas, užtemdymas, iškelia kitus pojūčius, ypač lytėjimą, kaip beveik lygiavertčiai pažintinius ir netgi estetinius. Taigi žmogiškasis pažinimas nėra tamsus, apšviečiamas vien tik regos institucine galia. Tai rodo, jog pačiuose regos hegemonijos pamatuose slūgso pojūčių universalumo, cikliškumo, netgi sąlyginio lygiavertiškumo užuomazgos, t. y. išsitas sinestezijos potencialas. Maža

to, kitų juslių estetikos apraiškų istoriškai apčiuopiama pradžia kyla iš regos santykio su kitomis juslėmis. Ir taip yra ne tik dėl to, kad rega užkelta į galios struktūrų viršūnę, bet ir todėl, kad šis, ilgainiui suabsoliutintas pojūtis nuolat yra ginčijamas kitų pojūčių. Rega tėra tik sąlyginis atskaitos taškas daugybiškoms juslių jungtims. Kylant sinestezinio patyrimo bei jo struktūrinio dėmens meno kūrinuose poreikiui, rega pamažu paverčiama multisensorinių jungčių laidininku, tiesiog eiline sudedamąja multisensorinių sistemų dalimi.

Juvelyrinis dirbiny, tarpstantis tarp kūno juslyno intymumo, lytėjimo pojūčių, haptinių pojūčių ir akies arogantiškos ir šaltos distancijos – štai tokia būtų

švytuoklė, jei filosofinės minties, susijusios su okuliarcentrizmu, judėjimo trajektoriją mėgintume nužymėti kintančiu santykiu su juvelyriniu lobynu, ypatinga grožio steigtimi, beje, esančia visose kultūrose nepriklausomai nuo epochos. Imdami Vakarų minties refleksyvumą juslių ir, konkrečiai, akies atžvilgiu, galime pastebėti, kad juo sekulioresnė darėsi mintis, juo neutralesnė užuoglaudon patekdavo juvelyrinis lobynas, kuris lyg ir nesisiejo su kintančiu meno ir juslių santykiu. Juvelyrinis lobynas ilgainiui tapo sekuliarus, kasdienio pasaulio konstanta, kuri tik XX a. pabaigoje perėmė kitose meno šakose atsiradusį refleksyvumą, galiausiai apėmusį ir regos klausimą. Šiuolaikinis juvelyrinis lobynas nėra vien tik akies citadelė, nors nuo 9-ojo dešimtmečio garbinamas vizualusis posūkis vis labiau pabrėžia meno reiškinius vizualumo kreidos ratu. Tačiau vėlgi galime patirti esant tą patį principą – juo labiau esencializuojama rega, juo labiau kyla pasipriešinimas vienos juslės monopoliui. Dabartinis juvelyrinis dirbinytis nėra patiriamas vien rega – galėtume drįsti kalbėti apie juvelyrikos mul-

tisensoriškumą, jos sinesteziją, taip pat galios ir distancijos išimbinimo per juvelyrinį dirbinį paradoksalų nunykimą – nors deimantai vis dar nurodo socialinę hierarchiją, jie multisensorinių patirčių ir polivektorinių verčių per smelktoje sąlygiškai nebetiesinėje erdvėje žvilga kitaip nei dvinarėje galingojo ir silpnojo patirties struktūroje. Regos kvestionavimas jau reiškia ir socialinę kritiką, o juvelyrinio dirbinio apyvarta sociumo struktūrose jau nėra vienareikšmė. Nei karūna, nei ordinas nebėra tik stebėjimo objektas, steigiantis galią ir ją spinduliuojantis per vaizdą. Juvelyrinis brangumas vis dar išlieka mentaline galios ir turto hierachijos riba, tačiau poli-centrinėje regos plotmėje jis devaluojasi: lygiai kaip Galileo Galilei XVI a. teigė norįs žinoti apie tuos vizualinius skirtumus, pagal kuriuos taip lengvai skiriama tikra nuo melagingo, – lygiai taip pat Debordo spektakliškos visuomenės vizualumo tvane vien rega darosi keblu pastebėti, tarkim, Svarovskio ir tikrų brangakmenių skirtį. Grynasis, perteklinis vizualumas niveliuoja, naikina skirtumus, apakina ir paslepia.

IŠVADOS

Stebinantis, bet, matyt, dėsningas pastarąjį dešimtmetį augantis istorikų dėmesys juslėms, siekimas jas įtraukti į praeities supratimą, juslių istorizavimas atveria pačios juslės talpumą ir galią. Greta regos hierarchines pozicijas besidalinančios kitos juslės kol kas yra tarsi neatverti kultūriniai masyvai, kitaip mūsų sensoriką centruojantys lobynai. Juk jau nebekelia abejonių, jog modernusis sensoriumas iš tiesų yra daug sudėtin-

gesnis, sklidesnis ir heterogeniškesnis, nei tai leistų vakarietiškoji regos juslės hegemonija. Tačiau okuliarcentrizmas iš tiesų niekada nebuvo visiškai išgalėjęs Vakarų mąstyme ir kultūroje, nes periodiškai kildavo abejojimo juo banga, nuo XIX a. pabaigos kartu su romantizmo mesta Apšvietos racionalizmui kritika įgavusi per visą XX a. milžinišką ir gana diferencijuotą jėgą, ir galiausiai pasitiku- si okuliarcentrizmo įvairialypes ir stip-

rias grįžtis XXI a. pirmaisiais dešimtmečiais. *Sisteminą okuliarcentrizmo kritiką atitinkantį dabarties santykį su regos hierarchine pozicija galime traktuoti kaip didelės apimties ir daugelio autorių vykdytą mąstymo eksperimentą, galiausiai regos prioriteto neigimą traktuojant kaip vieną iš paties okuliarcentrizmo aspektų.* XX a. akies savineiga grįžta į naujas XXI a. vizualumo apoteozes kaip tas pats autonomiškas ir suverenų visiocentrizmas. Straipsnio refrenu pasirinkta *lobyno* metafora kaip perteklinės akies provaizdis parodo oku-

liarcentrizmo išsukimą *circulus vitiosus* – jis visur: filosofijoje, estetikoje, socialinėje sandaroje. Kalbėti neregintčia kalba apie regos nesvarbumą neįmanoma ne tik dėl kultūrinės inercijos, net ir dėl pačios regos juslės dvilypumo – reginti ar apakinta (šviesa, auksu, ašmeniu), ikūnyta ar iškūnyta (greta kitų juslių ar monadinė), teorinė ar praktinė (proto ir optinė-receptorinė) rega yra vakarietiškosios sąmonės atvirumo būdas (nebūtinai, bet iš tiesų vienintelis), sujungiantis tikrovės sandus.

Literatūra ir nuorodos

- Bataille Georges. 2014. *Historie de l'Œil*. Paris: Pauvert.
- Baudrillard Jean. 1979. *La séduction*. Paris: Galilée.
- Breton André. 1987. *Mad Love*: 15, Caws M. A. (trans.). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Brook Isis. 2002. Experiencing Interiors: Ocularcentrism and Merleau Ponty's Redeeming of the Role of Vision: 69. *Journal for British Society for Phenomenology*, Vol. 33, No. 1.
- Danto Arthur. 2003. *The Abuse of Beauty: Aesthetics and the Concept of Art*. Chicago and La Salle, Illinois: Open Court Publishing.
- Derrida Jacques. 1978. *Writing and Difference*: 27. London: Routledge and Kegan Paul.
- Descartes René. 1973. *The Philosophical Works of Descartes*: 148. Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eco Umberto. 1987. *Arte e bellezza nell'estetica medievale*. Milano: R.C.S. Libri & Grandi Opere S.p.A.
- Eco Umberto. 1997. *Menas ir grožis viduramžių kultūroje*. Vertė Jonas Vilimas. Vilnius: Baltos lankos.
- Foucault Michel. 2012. *The Birth of the Clinic*. London: Routledge.
- Heidegger Martin. 1977. *The Question Concerning Technology and Other Essays*: 48. New York: Harper&Row.
- Horkheimer Max. 1978. *Dawn and Decline: Notes 1926–1931 and 1950–1969*: 162. New York: Stabury Press.
- Howes David. 1991. Olfactum in Transition, Howes D. (ed). *The Varieties of Sensory Experience*. Toronto: University of Toronto Press.
- Howes David. 2010. *Sensual Relations: Engaging the Senses in Culture and Social Theory*. Michigan: University of Michigan Press.
- Jay Martin. 1991. The Disenchantment of the Eye: Surrealism and the Crisis of Ocularcentrism. *Visual Anthropology Review*, Vol. 7, No. 1: 15, 17, 31, 69.
- Jay Martin. 1993. *Downcast Eyes: The Denigration of Vision in Twentieth-century French Thought*. Berkeley: University of California Press.
- Jonas Hans. 1966. The Nobility of Sight: A Study in the Phenomenology of the Senses, Jonas H. (ed.). *The Phenomenon of Life: Towards a Philosophical Biology*: 135–156. New York: Harper and Row.
- Karavanagh Donncha. 2004. Ocularcentrism and its Others: A Framework for Metatheoretical Analysis, *Organization Studies*, Vol. 25, No. 3: 446. London, Thousand Oaks, CA&New Delhi: SAGE Publications.
- Levin David M. 1993. *Modernity and the Hegemony of Vision* (Levin D. M. ed.). Berkeley: University of California Press.
- Marcuse Herbert. 1964. *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*: 165. Boston: Baecon Press.
- Merleau-Ponty Maurice. 1964. *L'œil et l'esprit*. Paris: Gallimard.
- Ong Walter. 1967. *The Presence of the World*: 74. New Haven: Yale University Press.